

מכתבו של רבי חסדאי למלך כוזר

שיר פתיחה למכתב

אֶפְדֵּתִי נֹזֵר לְשִׁבְט מוֹשְׁלִים הַמְּמַלְכָה הַנִּפְלְאָה (=כוזר),
 נַעַם ה' עָלֶיהָ וְשָׁלוֹם בְּכָל מְחֻקְקֶיהָ וְרַב צְבָאָה,
 יִשַׁע תְּלַבֶּשֶׁת עַל מַעֲוֵנָה וּמוֹעֲדָה וּמִקְרָאֶיהָ,
 חִילֵי צְבָאָה וְשִׁלְטֵי הַגְּבוּרִים יַעֲזֹז בְּיַד הַמְּפַלְיָאָה.
 סוּסֵי מִרְכָּבוֹתֶיהָ וְרוֹכְבֶיהָ בֶּל יִסּוּגוּ אַחֲזֹר בְּרוּחַ נִכְאָה,
 דְּגָלֵי טַפְסָרְיָהּ וְדוֹרְכֵי לוֹחֲמֶיהָ יַעֲטוּ גָאָה גָאָה,
 אֶת חֲצֵי רוֹבֶיהָ וּבָרַק חֲנִיתוֹתֶיהָ בְּכַבֵּד מִשָּׂאָה
 יִפְלָחוּ לֵב אוֹיְבֵי אֲדוֹנֵי הַמֶּלֶךְ לְמַעַן רְבוֹת תְּלָאָה (=צרה, לאויב).
 בְּצוּאָרֵי מִרְכָּבוֹתֶיהָ יִלִּין עַז רַגְשׁ וַיִּרְאָה.
 רוֹכְבֶיהָ יִוְשְׁעוּן וּבִשְׁלוֹהַּ יִשׁוּבוּן מֵאֶרֶץ נוֹרָאָה.
 יַחֲדִיתֵי (=נשמתי) לְזֹאת תִּשְׁתַּפֵּךְ: אֲשֶׁרֵי עֵין שְׂרוּאָה
 צֹאת הַמֶּלֶךְ בְּיוֹם קָרֵב כְּחֶמֶה זְרוּחָה וּפְלִיאָה,
 חִילָיו כְּבָרְקִים יִרוּצוּן שְׁנַיִם לְרִבְבָהּ וְאַחַד לְמֵאָה²,
 קִמְיָהֵם יַעֲיָקוּן תַּחְתָּם כְּאֲשֶׁר תַּעֲיִק הָעַגְלָה הַמְּלֵאָה³.
 בִּינּוּ נָא זֹאת מְצוּקֵי אֶרֶץ! וּמִי שָׁמַע כְּזֹאת וּמִי רָאָה?
 רְדוֹת שְׂרִיד בְּאֲבִירִים יִנְיָסוּ וַיִּסְתִּירוּ עֵיר וּמְלוֹאָה? (והוא משיב):
 עַז זְרוּעַ עֲלִיוֹן אֵילוֹתָם וְעִזְרָתָם וְתֵהִי לְתִשׁוּאָה,
 זֹאת פְּעֻלַּת שְׂדֵי וּמְנַת גְּמוּלוֹ בַּמְּמַלְכָה הַחֲטָאָה,

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 1 אקרוסטיכון: "אני חסדאי בר יצחק בר עזרא בר שפרוט, מנחם בן סרוק". ונראה שמנחם בן סרוק הוא שניסח את המכתב לרבי חסדאי הנגיד.
- 2 על פי הפסוק: "ורדפו מכם חמישה מאה ומאה מכם רבבה ירדופו" (ויקרא כו, ח). וכן בקלות: "איכה ירדוף אחד אלף ושניים ינוסו רבבה" (דברים לב, ל) - המלמדים על השגחת ה', כמבואר בכוזרי א, קט. וזה מה שפתח: "נועם ה' עליה".
- 3 עד כאן דיבר ר"ח בהצלחת הכוזרים במלחמותיהם שלא בדרך הטבע. עתה בא להסביר שהצלחה זו באה להם ביד ה' והשגחתו, ואם כן זו פעולת ה' להרבות כבוד עם ישראל (=הממלכה החטאה" - ע"פ עמוס ח, ט; "מיני בטן נשואה" - ע"פ ישעיהו מו, ג) ולהשאיר להם שריד ושארית.

מסלול 1: יום ד לפרשת נח

מסלול 2: יום א לפרשת נח

רבות את הוד ותפארת ניר לאם מני בטן נשואה⁴.
 אזכרה אותות (=נסיים) מני קדם ורב עברה ורעל אגמאה,
 בהיותה רבוצה על עדניה ועל שמריה קפואה,
 רק דגולה היתה⁵ והנה זרויה לכל רוח ופאה.
 שמש שזפה ותך עליה ומנוחה לא מצאה,
 פדה לא נפדתה ואת עת הדרור לא באה,
 רצועה ברצועת און ואל חפש לא יצאה,
 ונותרה בעניה שכורה ומשכר לא סבואה.
 טורפיה השיגויה וממקדש הקדש הוציאוה.
 מאד⁶ ארכו העתים ונמשכו הימים ומופת לא נראה,
 נחתם חזון ונביא, ולא נפרץ עוד רוח ולא מראה.
 חזיוני איש חמודות לא נגלו ולא נותר כל נבואה.
 מאל⁷ אילותי אבקש ואפרש כפי בנפש צמאה:
 בזורי קצוות פזורי אפסים לאסוף מארץ משואה
 נוגי ממועד אז יודו: העת שקוינוה – הנה באה!
 ספת דוד קרית מלך רב תקיא אויביה כאשר קאה.
 רוממות מעוז תראינה בה עיני שארית הנמצאה,
 וממלכת בן ישי בסוד סתם חזות הנבואה,
 קרנך אשים ברזל לנצח מהיום ההוא והלאה.

הערות – ילמד ענוים דרכו

- ובהשגחתו. ועתה הוא כותב שהשגחה זו היתה על ישראל בעבר, עד אשר יצאו לגלות והתפזרו.
 5 על פי "ודגלו עלי אהבה" (שיר השירים ב,ד).
 6 כאן מתאר את אורך הגלות ואת סתימת "קץ הפלאות" הנמצא בספר דניאל ("איש חמודות"), ואין
 מי שיוודע את זמן הגאולה.
 7 עתה באה תפילתו של ר"ח על הגאולה.

מסלול 1: יום ד לפרשת נח

מסלול 2: יום א לפרשת נח

פתיחה – הצגת עצמו

ממני חסדאי בן יצחק בן עזרא⁸, מבני גלות ירושלים אשר בספרד, עבד אדוני המלך (=כוזר), המשתחוה אפים ארצה לעמתו והכורע אל מול מקום שבת נחלת מעלת גדלתו מארץ מרחקים, השש בשלותו והשמח בגדלתו ובמנוחתו והפורש כפיו (=מתפלל) לאל בשמים להאריך ימיו על ממלכתו בקרב ישראל.

מי אנכי ומי חיי לעצר כח לחקות מכתב אל אדוני המלך ולבקר יקר תפארתו? אבל נשענתי קשט נתיבה ומעגלי מישרים.

ומה יכלת סרעף (=המחשבה) למצא אמרי שפר אצל הולכי גולה שוכחי רבצם? אשר סר מעליהם הוד מלכות ומשכו עליהם ימי עצר ומשפט, ואותותם (=זמן סיום הצרות) לא נראו בארץ? ולפי שבני הגולה אנו, פלטת ישראל, עבדי אדוני המלך שרוים בשלוח בארץ מגורינו (=ספרד), כי אלהינו לא עזבנו ולא סר צלו מעלינו. ויהי כאשר מעלנו באלהינו הביאנו במשפט וישת מועקה במתנינו ויער את רוח הפקידים אשר היו על ישראל וישימו עלינו שרי מסים ויכבידו עלם וילחצום בחמה עזה ויכנעו תחתיהם ותמצאן אותם צרות רבות ורעות. וכראות אלהינו את עניים ועמלם ואפס עצור ועזוב, היתה סבה מאתו ויציבני לפני המלך ועלי הטא חסד⁹ ויסב את לבבו אלי. לא בצדקתי, כי אם בחסדו ולמען בריתו. ובזאת עניי הצאן קודרים שגבו ישע ותרפינה ידי לוחציהם ותקפץ ידם מענש, ויקל עלם ברחמי אלהינו¹⁰.

הפליאה שלא שמעו מעולם על ארץ כוזר

יודע לאדוני המלך, כי שם ארצנו שאנו גרים בתוכה, בלשון הקדש – "ספרד", ובלשון ישמעאלים יושבי הארץ – "אל אנדלס", ושם מדינת הממלכה – "קרטה"..."¹¹
לא הצרכתי לחזות את זאת, כי אם מרב תמהון אשר תמהתי לזכר מלכותם, אשר לא

הערות – ילמד ענוים דרכו

- 8 חסדאי אבן שפרוט חי בספרד בשנים 915-975. היה רופא ומדינאי, ושימש בתפקידים בכירים בחצר השליט עבד אל רחמן השלישי. ר"ח חי קצת יותר ממאה שנה לפני ריה"ל.
- 9 רבי חסדאי התפרסם כרופא מוצלח, והוא התמנה לרופאו האישי של המלך עבד אל רחמן. כשגילה את חכמתו, מינהו המלך למתורגמן ואחר כך לממונה על סחר חוץ, אותו פיתח משמעותית, ולאחר מכן מונה ליועץ דיפלומטי בכיר. הוא הצליח ליצור ברית בין ספרד המוסלמית לספרד הנוצרית.
- 10 המלך מינה את חסדאי לאחראי על היהודים בממלכתו, ובכך דאג ליהודים שלא ייפגעו. אבל במסגרת תפקידו הדיפלומטי הוא נפגש עם מנהיגי ארצות אחרות וניצל זאת לסייע ליהודים הנמצאים בארצותיהם: באימפריה הביזנטית – בימי הקיסר קונסטנטין ואשתו הקיסרית הלנה; יהודי טולושה שבצרפת; איטליה הדרומית ויהדות גרמניה.
- באותה המאה התחיל המרכז התורני בבבל לשקוע, ורבי חסדאי דאג להקים מרכז תורני בספרד על ידי הזמנת תלמידי חכמים מבבל ומאיטליה, בהם מנחם בן סרוק ודונש בן לברט.
- 11 כאן מתאר ר"ח את שטחה של העיר קורדובה ואת המרחק שבין ספרד לבין ארץ כוזר.

מסלול 1: יום ד לפרשת נח

מסלול 2: יום א לפרשת נח

הגיע אלינו ולא שמענו את שמעך, כי אמרנו אכן ארץ הדרה יעלים ממנו את שמע תפארת ממלכת אדוני המלך, אף על פי ששמעתי, כי נפלו במקום אדוני המלך שני אנשים מאנשי ארצנו, שם האחד ר' יודא בר מאיר בר נתן, איש נבון וסבר וגרסן ושם השני ר' יוסף הגריס, גם הוא חכם. אשריהם מה טוב חלקם אשר זכו לראות את יקר תפארת גדלת אדוני המלך ומושב עבדיו ומעמד משרתיו, ומנוחת ה' נחלתו. ונקל בעיני ה' להפליא גם לי כחסד הגדול הזה ויזכני לראות את הוד אדוני ואת כסא מלכותו ולהקביל פניו בנעימים.

גם אגיד לאדוני, המלך המולך עלינו, שמו עבד אל רחמן בן מחמד בן עבדאלה בן מחמד בן עבד אל רחמן בן חכים בן השים בן עבד אל רחמן, כלם מלכו זה אחר זה, וזלתי מחמד אבי מלכנו אשר לא מלך, כי מת בחיי אביו.

ועבד אל רחמן השמיני הוא הבא ארץ ספרד בהשתרר עליהם בני אל עבאס קרוביהם, אשר המה מלכו בארץ שנער בעת הזאת. ועבד אל רחמן זה השמיני הפונה ארץ ספרד בקום עליהם בני אל עבאס הוא בן מעדיא בן השם בן עבד אל מלך, זה הנקרא אמיר אלמומנין ושמו ידוע מהתעלם ולא היה כמותו במלכים אשר היו לפניו...¹² ומלכי הארץ, כשמעם את גדלתו ואת תקפו, יובילו שי לו, ויחלו פניו במנחות ובחמודות. ומהם מלך אשכנז ומלך הגבלים שהם אל צקלאב, ומלך קשטנטנינה ומלכים אחרים. ועל ידי תבאנה מנחתם ועל ידי תצאנה גמולתם. תבענה שפתי תהלה לאלהי השמים אשר הטה אלי חסדו, לא בצדקתי כי אם ברב רחמיו.

ואת כל השלוחים האלה, מביאי המנחות, אני שואל אותם תמיד בעד אחינו ישראל פליטת הגולה, אם שמעו שמע לדבר הדרור לשרידים אשר פלו בעבודה (=עמל הגלות) ולא מצאו מנוח. עד אשר הודיעונו שלוחי תראסן הסוחרים שאמרו לי, כי יש ממלכה ליהודים נקראים על שם אלכוזר. ולא האמנתי לדבריהם, כי אמרתי: לא יאמרו לי כדבר הזה כי אם לרצות אותי ולהתקרב אלי. ואשתומם על הדבר הזה עד אשר באו שלוחי קשטנטנינה בתשורה וכתב מאת מלכם אל מלכנו, ואשאלם על הדבר הזה וישיבו אותי כי באמת הוא הדבר הזה וכי שם המלכות הוא אלכוזר ובין אלקשטנטנינה ובין ארצם מהלך חמשה עשר יום בים, אבל ביבשה יש בינינו אמות רבות, ושם המלך המולך: יוסף. ואניות באות אלינו מארצם ומביאים דגים ועורות וכל מיני סחורות, והם אנשי אחותנו ומכבדים עלינו, ובינינו וביניהם שליחות ומנחות. ולקם כח ומעוז, גדודים וחילים יוצאים בזמנים.

ואני כשמעי את הדבר הזה, מלאתי כח וחזקו ידי ואמצה תקותי, ואקד ואשתתוה לאלהי השמים.

הערות - ילמד ענוים דרכו

12 כאן מתאר ר"ח את שטחה של ממלכת עבד אל רחמן, את אוצרות הטבע שלה, עושרה, קשרי הסחר שלה והמנחות שמובילות ארצות אחרות למלך.

מסלול 1: יום ד לפרשת נח

מסלול 2: יום א לפרשת נח

ניסיונותיו ליצור קשר עם מלך כוזר

ואפן כה וכה למצא ציר נאמן לשלח לארצכם לדעת אמתת הדבר ולדעת שלום אדוני המלך ואת שלום עבדיו אחינו. ויפלא הדבר, על כי רחוק המקום.

והזמין לי הקדוש ברוך הוא בידו הטובה עלי איש אחד, שמו מר יצחק בר נתן וישם נפשו בכפו ויתנדב ללכת באגרותי אל אדוני המלך. ונתתי לו שכר גדול לרב וקסף וזהב קרבתי להוצאותיו, לו ולמשרתיו ולכל דבר לדרך, וגם שלחתי מממוני מנחה מכבדה למלך קשטנטין ואבקשה ממנו לעזור לשלוחי זה בכל צרכיו עד הגיעו אל המקום אשר אדוני חונה שם.

וילך שלוחי זה אל קשטנטין ויעמד לפני המלך ויתן לו כתבי ומנחתי ויכבד את שלוחי ויתאחר עמו כמו ששה חדשים עם שלוחי אדונינו מלך קרטה¹³.

יום אחד אמר להם לשוב אלינו וכמו כן השיב את שלוחי ועמו אגרת, כתוב בה, כי הדרך שבינינו וביניהם והאמות שבינינו בקטטה והים סוער, לא יעבר בה אדם כי אם בזמן ידוע.

וכשמעי את הדבר הזה – חרה לי עד מות, ויצר לי עד מאד, על אשר לא הקים את דברי ולא עשה כרצוני ותרב מהומתי ונכפלה רעתי.

ואחרי כן רציתי לשלח אגרת אל אדוני המלך מפאת ירושלים עיר הקדש, וערבו לי אנשים מישראל להוליך אגרותי מארצם לנציבין ומשם לארמניה ומארמניה אל ברדעה ומשם אל ארצכם.

אני טרם אכלה לדבר אל לבי והנה שלוחי מלך הגבלים באים ועמהם שני אנשים מישראל, שם האחד מר שאול ושם השני מר יוסף. וכשמעם את מהומתי, נחמו אותי ויאמרו לי: תנה לנו אגרותיך ואנחנו נגיעם אל מלך הגבלים ובשביל כבודך ישגר כתבך אל בני ישראל היושבים בארץ הנגריין וגם כן ישלחו אל רוס ומשם אל בלגר, עד אשר יגיע כתבך אל המקום אשר אתה רוצה.

הבוחן לבות וכליות והחוקר כליות יודע, כי לא עשיתי כל זאת לכבודי כי אם לדרש ולדעת האמת, אם יש מקום, שיש ניר וממלכת לגולת ישראל ואין רודים בהם ולא מושלים עליהם. ואלו ידעתי כי נכון הדבר, הייתי מואס בכבודי ועוזב גדלתי ונוטש משפחתי והייתי הולך מהר אל גבעה בים וביבשה עד בואי אל המקום אשר אדוני המלך חונה שם לראות גדלתו וכבוד מעלתו ומושב עבדיו ומעמד משרתיו ומנוחת

הערות – ילמד ענוים דרכו

13 נראה שהמלך קונסטנטין לא היה מעוניין שתיווצר קרבה יתרה בין מלכות ספרד המוסלמית לבין מלכות כוזר, ועל כן דאג למנוע את השליחות.

מסלול 1: יום ד לפרשת נח

מסלול 2: יום א לפרשת נח

פְּלִיטַת יִשְׂרָאֵל. וּבְרָאוֹתַי אֶת יְקָר תְּפָאֶרֶת גְּדֻלָּתוֹ תְּאֹרְנָה עֵינַי וְתַעֲלֶזְנָה כְּלִיּוֹתַי, תִּבְעֶנָּה שְׂפָתַי תִּהְלֶה לְאֵל אֲשֶׁר לֹא עֹב חֶסְדּוֹ מֵעַם עֲנִיּוֹ.

שאלות מנחות:

- ✦ מה מיוחד בשמועות ששמע ר"ח על הצלחת הכוזרים במלחמותיהם?
- ✦ כיצד מפרש ר"ח את השמועות על הצלחת הכוזרים במלחמותיהם?
- ✦ מהו הקושי האמוני הגדול ביותר של היהודים שחיו בתקופת ר"ח?
- ✦ מדוע השמועה על מלכות כוזר ריגשה כל כך את ר"ח?